

Elena Słobodian

Projekt dwujęzycznego (polsko-rosyjskiego) "Słownika tematycznego języka poematu Adama Mickiewicza "Pan Tadeusz""

Acta Polono-Ruthenica 16, 433-439

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Elena Słobodian

Ufa

Projekt dwujęzycznego (polsko-rosyjskiego) Słownika tematycznego języka poematu Adama Mickiewicza „Pan Tadeusz”*

Adam Mickiewicz uważany jest za największego poetę polskiego romantyzmu i zaliczany do grona tzw. trzech wieszczów narodowych, dzierżąc bezdyskusyjne pierwszeństwo przed Zygmuntem Krasińskim i Juliuszem Słowackim. Wywarł on wielki wpływ na rozwój kultury polskiej i europejskiej, a jego dorobek literacki jest olbrzymi (wiersze i poematy, publicystyka oraz prace naukowe). Jednym z największych dzieł A. Mickiewicza, najbardziej popularnym wśród wielu pokoleń czytelników i określanym mianem eposu narodowej jest poemat *Pan Tadeusz*. Poeta stworzył jedyny w swoim rodzaju „poemat narodowy”, nie mający odpowiednika w literaturze. Utwór ten zasłużył na uwagę naukowców, którzy podejmują próby badania języka poematu i stworzenia odpowiednich do tego celu narzędzi badawczych.

W dobie rozwoju technologii komputerowych istnieje wiele możliwości rozpowszechnienia dziedzictwa tekstowego pisarzy przeszłości. Udostępnienie ich jak największej liczbie czytelników na całym świecie nie stanowi większego problemu, dlatego najważniejszym zadaniem staje się stworzenie pożytecznych instrumentów w postaci oprogramowania i baz danych służących do badania konkretnych utworów i języka pisarza w całości.

Twórczość A. Mickiewicza jest szeroko reprezentowana w Internecie. Projektem specjalnym, mającym na celu publikację dziedzictwa literackiego A. Mickiewicza, jest projekt „Mickiewicz w sieci”, który stanowi dobrowolną i niekomercyjną inicjatywę skompletowania dzieł Adama Mickiewicza w formie elektronicznej, w celu ich nieograniczonego udostępniania wszystkim użytkownikom Internetu. Znajduje się on na stronie wydawnictwa „Ossolineum” (www.oss.wroc.pl/mickiewicz/projekt.html).

* Projekt jest finansowany przez fundusz Kasa im. J. Mianowskiego – Fundacja Popierania Nauki.

W projekcie tym, zgodnie z zamierzeniem koordynatora, może wziąć udział każdy, kto zechce przesłać dowolny utwór A. Mickiewicza opracowany w postaci dokumentu HTML, pliku dowolnego edytora tekstów lub pliku ASCII z dowolnym standardem zapisu polskich znaków diakrytycznych. Na stronie opublikowane są poematy A. Mickiewicza: *Grażyna*, *Pan Tadeusz*, *Konrad Wallenrod*, *Dziady* i wybrane utwory poetyckie w języku angielskim i polskim w formacie tekstowym i audio. Spośród wielu różnych wydań akademickich poematu warto wyróżnić publikację na stronie: Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej, zrealizowaną w ramach projektu UNESCO przez katedrę językoznawstwa Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego. Podstawą tekstu tej publikacji jest wrocławskie wydanie poematu z 1968 r., opracowane przez Stanisława Pigonia.

W Internecie można też spotkać dużo informacyjnych i metodycznych materiałów na temat *Pana Tadeusza*, co można wytłumaczyć tym, że utwór ten jest lekturą szkolną w polskich gimnazjach i liceach. Większość z tych materiałów adresowana jest do uczniów i – powiedzmy szczerze – nie jest dopracowana jakościowo¹. W tym miejscu wskażę kilka stron, z których może korzystać nie tylko uczeń, ale także badacz twórczości poety. Strona *Epoka „Pana Tadeusza”* (<http://multipanorama.pl/>) – to encyklopedia zawierająca informacje o życiu i twórczości A. Mickiewicza oraz jego epoce. Równie ciekawą i pożyteczną może okazać się *Miniencyklopedia Pana Tadeusza* (http://republika.pl/pan_tadeusz_miniencyklopedia/info.html). Osobliwością projektu jest fakt, że strona została stworzona i zredagowana przez uczniów Gimnazjum nr 9 w Dąbrowie Górniczej. Projekt ten jest więc nie tylko źródłem informacji o poemacie, ale stanowi również wzór oryginalnej pracy metodycznej z uczniami z wykorzystaniem technologii komputerowych, czego wymaga się obecnie w szkole. Pod względem instrumentów badawczych pierwsze miejsce zajmują wyszukiwarki tekstowe. Użytkownicy sieci Internet mają kilka możliwości korzystania z konkordansów on-line. Pożytecznym i funkcjonalnym instrumentem do badania języka poematu jest strona <http://www.intratext.com/> – biblioteka cyfrowa, proponująca użytkownikom księgi i korpusy jako hiperteksty. Program ten umożliwia wyszukiwanie słów w tekstach literackich w porządku alfabetycznym oraz *a tergo* według częstotliwości i według długości słowa. Strona <http://ampantadeusz.w.interia.pl/> to tekst poematu wyposażony w wyszukiwarkę tekstową (hasło strony brzmi następująco: „Tekst, jak tekst, ale ta wyszukiwarka...”). Oprócz

¹ Zob. np.: <<http://pan-tadeusz.klp.pl/>>, <<http://lektury.crib.pl/pan-tadeusz-adam-mickiewicz-streszczenie-charakterystyka-opracowanie.html>>, <www.sciaga.pl/tekst/80574-81-adam_mickiewicz_pan_tadeusz> i wiele innych.

darmowego oprogramowania, strona zawiera także różnorodne materiały, takie jak biografię A. Mickiewicza, analizę poematu, adaptacje filmowe itp. Projekt ten adresowany jest raczej do uczniów gimnazjów i liceów.

Jednym ze sposobów analizowania indywidualnego stylu autorskiego jest badanie leksykograficzne. Moim celem będzie stworzenie *Słownika tematycznego języka poematu Adama Mickiewicza „Pan Tadeusz”*. Projekt ten jest kolejnym resursem informacyjnym umieszczonym w wolnym dostępie w sieci Internet. *Pan Tadeusz* jest w literaturze światowej swego rodzaju „wizytówką” Adama Mickiewicza, podobnie jak nazwisko autora, które pierwsze przychodzi na myśl, gdy chodzi o literaturę polską. Nic zatem dziwnego, że poemat został przełożony na wiele języków (dokładną, ale niepełną listę przekładów można znaleźć w Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Pan_Tadeusz). W mojej pracy do słownika dołączę nie tylko materiał językowy z języka polskiego, ale również materiał językowy przekładów poematu na język rosyjski, co pozwoli porównać obrazy świata w języku polskim i rosyjskim oraz zbadać problemy związane z teorią tłumaczenia.

Aktualnie istnieją już dość liczne próby stworzenia słowników elektronicznych, w tym on-line. Słowniki te opisują jednak w większości język literacki i podają tylko opis znaczenia lub znaczeń słowa oraz jego charakterystykę fleksyjną. W leksykografii polskiej warto przypomnieć takie projekty jak: <http://sjp.pwn.pl/> (*Słownik języka polskiego PWN*), <http://www.sjp.pl/> (słownik ortograficzny, języka polskiego, wyrazów obcych i słownik do gier w jednym). Z leksykografii rosyjskiej można przywołać liczne publikacje słynnych słowników języka rosyjskiego, takich jak: S.I. Ożegowa, W.I. Dala, T. Jefremowej i in., wyposażone w wyszukiwarkę. Jeśli chodzi o słowniki tematyczne, należy zaznaczyć, iż w Internecie nie ma ich wiele. One także opisują ogólnie leksykę języka literackiego (np. <http://www.thesaurus1.narod.ru/> – *Идеографический словарь* О.С. Баранова, <http://www.wsjp.pl/> – *Wielki słownik języka polskiego*). W leksykografii autorskiej słownik tematyczny jest zjawiskiem rzadkim – w leksykografii rosyjskiej słowniki tego typu mają raczej charakter zbiorowy², w leksykografii polskiej (nie tylko autorskiej) są jeszcze dość egzotyczne. Jedyny znany mi wielki projekt tematycznego słownika na materiale języka polskiego to jeszcze niepełny i niedoskonały *Wielki słownik języka polskiego*.

Rozpatrując uważniej koncepcję i strukturę mojego słownika, trzeba podkreślić, że będzie on słownikiem tematycznym, pozostającym w wolnym dostępie

² Л.Л. Шестакова, *Русская авторская лексикография. Теория, история, современность*, Языки славянских культур, Москва 2011, s. 224–225.

w sieci Internet. Słownik języka poematu A. Mickiewicza *Pan Tadeusz* będzie zatem nowym typem słownika, nie mającym analogii w polskiej ani w rosyjskiej leksykografii (w leksykografii rosyjskiej można przypomnieć chyba tylko mały *Идеографический словарь французских стихотворений Ф.И. Тютчева* В. Orekhowa³). Zaproponowana forma słownika w postaci bazy danych implementowanej w Internecie ułatwi i upowszechni wyszukiwanie potrzebnych informacji.

Podstawę słownika stanowi tekst poematu w języku polskim opublikowany na stronie Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej, jak również włączony przeze mnie materiał trzech przekładów poematu na język rosyjski (S. Aksenowa-Mar, M. Pawłowa, S. Swiacki). Od strony narzędziowej słownik tworzony jest na podstawie baz danych MySQL. Użytkownik uzyska niezbędne informacje o słowach spotykanych w *Panu Tadeuszu* (i w jego rosyjskich przekładach), ich znaczeniach oraz ich przynależności do pewnej grupy tematycznej. W pierwszej edycji słownika będzie można porównać treści grup tematycznych w języku polskim i rosyjskim, natomiast w dalszej planuje się udoskonalanie baz danych i stworzenie równoległych haseł dla każdego leksemu.

U podstaw słownika znalazła się klasyfikacja zaproponowana przez Halliga i Wartburga z pewnymi modyfikacjami⁴. Znana klasyfikacja została przeze mnie przekształcona następująco:

1) Hallig i Wartburg ujęli w swojej pracy francuski obraz świata, dlatego niektóre realia charakterystyczne tylko dla Francji oraz jej życia i struktury społecznej zostały wyłączone z taksonomii (np. *La gendarmerie*, *La police municipale* są instytucjami charakterystycznymi wyłącznie dla Francji) ;

2) świat opisywany w poemacie jest światem XIX wieku, dlatego wydawała się wskazana eliminacja z taksonomii niektórych pozycji dotyczących współczesnych realiów, które *a priori* nie mogą się znaleźć w tekście A. Mickiewicza (*La télévision*, *Le cinéma et son installation*, *Telegraf* oraz *La télégraphie et la téléphonie sans fil (T.S.F.)* itp.);

3) u Halliga-Wartburga w żaden sposób nie została uwzględniona onomastyka mająca ważne miejsce w świecie artystycznym poematu, dlatego do klasyfikacji zostały wprowadzone takie komórki, jak *Imię osoby – nazwisko*, *imię – patronimik postaci – Osoby realne*; *Postacie fikcyjne*; *Przezwiśka i pseudonimy – Osoby realne*; *Nazwy miejscowości: Miejscowości realne*; *Miejscowości fikcyjne*; *Imiona zwierząt*.

³ Б.В. Орехов, *Идеографический словарь языка французских стихотворений Ф. И. Тютчева*, Даурния, Уфа 2004.

⁴ R. Hallig, W. Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für Lexigraphie*, Berlin 1963.

Lista wyrazów zawartych w poemacie sporządzona została za pomocą programu-konkordansera TekstStat. Następnie formy wyrazów zostały odřęcznie doprowadzone do formy wyjściowej, która stała się wyrazem hasłowym. W słowniku uwzględnia się tylko samodzielne części mowy (rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, przysłówki), ale i niektóre wykrzykniki (*Hurra! Broń Boże!*). Podzielając zdanie wyrażone przez B. Batko-Tokarz⁵, że szeregu wyrazów nie można sklasyfikować, nie uwzględniałam niesamodzielnych części mowy, zaimków, liczebników oraz wykrzykników z nieokreślą semantyką (*Ah! Oh! O!*), leksemów pełniących wyłącznie funkcję gramatyczną (np. poza granicami klasyfikacji został czasownik *być* w kontekstach typu *Ten aksamit traw będziez to mak i botwinie?* (użycie bezpodmiotowe), *Ja tu będę pilnować zamku* (*być* jako czasownik posiłkowy w utworzeniu formy czasu przyszłego), *aż rozdnieje, Wszakże Pan będziesz mężem* (*być* w funkcji łącznika w składzie orzeczenia złożonego); wyrazów w językach innych niż rosyjski i polski (np. *reverendissime, pro bono publico*), jak również barbaryzmów (np. *Еще бы: поняли, что мы не ротозеи И закудахтали: „О харе готт, о ве!*”, tłum. Swiatosław Swiatski). Jako wyraz hasłowy również występuje związek wyrazowy w następujących przypadkach:

1) jeżeli związek wyrazowy jest złożoną nazwą osoby, zwierzęcia, miejscowości (*Puszcza Białowieska, Bogarodzica Panna, Беловежская Пуца*);

2) jeżeli dany związek wyrazowy regularnie (nie mniej niż trzykrotnie) spotykany jest się w poemacie lub przekładach; klasyfikuję go wtedy jako stały i wprowadzam do słownika jako oddzielną jednostkę leksykalną (por. idiom). W tym przypadku dzielam zdanie Wojciecha Chlebdy⁶.

Dla każdego wyrazu w osobnym haśle jest notowane tylko jedno znaczenie (znaczenie wynikające z kontekstu). Jest to związane z tym, że polisem według różnych swoich znaczeń jest włączany do różnych grup tematycznych, dlatego do użytku mojego badania leksykograficznego wygodne jest notowanie znaczeń wynikających z kontekstu dla każdego leksemu.

Dla wyrazów określających ten sam denotat i będących derywatami deminutywnymi (*armata, armatka*), nazwami wariatywnymi (*alkowa/ alkówka, Вильно/ Вильна*) lub wariantami imienia (*Gerwazy, Gerwazeńka; Kiryło, Kiryło Gawrylicz Kozodusin, Зося, Зофия*) stosuje się sposób wyjaśniania za pomocą odsyłaczy.

⁵ B. Batko-Tokarz, *Tematyczny podział słownictwa w „Wielkim słowniku języka polskiego”*, [w:] *Nowe studia leksykograficzne 2*, pod red. P. Żmigrodzkiego i R. Przybylskiej, Kraków LEXIS, 2008, s. 34–35.

⁶ W. Chlebda, *Idiomatykon 4: gdzie idziemy, dokąd zmierzamy (i pare zdań o tym, skąd przychodzimy)*, „Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski” Opole 2009, z. 4, s. 9–40.

Poemat A. Mickiewicza *Pan Tadeusz* czasowo jest odległy od realiów współczesnego czytelnika. Wiele realiów zniknęło w przeszłości, a oznaczające je wyrazy stały się historyzmami. Poza tym poemat dotyczy bogatej warstwy kulturowej z życia narodu polskiego. Wspomina się w nim postaci i wydarzenia historyczne oraz detale z życiorysu poety. Dlatego oprócz definicji niektóre wyrazy zostały wyposażone w komentarz kulturologiczny lub historyczny (*Baublis, taratarka, konfederatka*). Dotyczy to zwłaszcza onimów oraz historyzmów. Takie połączenie wiadomości o charakterze lingwistycznym i encyklopedycznym pozwoli uczniom oraz obcojęzycznym (rosyjskim) czytelnikom lepiej zrozumieć historyczny i kulturowy podtekst poematu, wyraźniej wyobrazić sobie „epokę Pana Tadeusza”.

W każdym hasle przytoczony został materiał ilustracyjny. Nie podaję pełnej listy użycia wyrazów, gdyż uważam, że w celu przytoczenia wyczerpującego materiału, który może zilustrować dane znaczenie, wystarczy 5–7 przykładów, mimo że częstotliwość niektórych wyrazów przekracza 200 użyć. Oczywiście dla wyrazów, których częstotliwość jest niska (mniej niż 5 użyć), użytkownikowi udostępnia się pełny obraz użyć. Nie stawiam sobie jednak za cel przedstawienia częstotliwości wyrazów w poemacie lub podania konkordansu. Zadaniem słownika jest co innego: zbadanie artystycznego obrazu świata poety zawartego w poemacie i do tego, moim zdaniem, wystarczy proste notowanie tego lub innego wyrazu, aczkolwiek w perspektywie rozwoju zasobu możliwe jest dodanie do bazy danych słownika informacji o częstotliwości użycia wyrazu, konkordansu, jak również pełnych wiadomości o wszystkich formach słowa, które można znaleźć w omawianym tekście.

Na zapytanie użytkownika można będzie uzyskać informację o treści pewnego hasła, o tym, do jakiej komórki klasyfikacyjnej odnosi się dany lemat, o całej zawartości komórki klasyfikacyjnej w jednym z języków (rosyjskim lub polskim), jak również porównać zawartość komórki w obu językach.

Przedstawione rozważania na temat zasad ułożenia i struktury słownika, sposobów opisywania wyniku końcowego są obecnie w pewnym stopniu wstępne i będą doskonalone w trakcie prac nad słownikiem.

Proponowany przeze mnie *Słownik tematyczny języka poematu Adama Mickiewicza „Pan Tadeusz”* jest nowym rodzajem słownika, prawie nie mającym odpowiedników w praktyce leksykograficznej. Jego powstanie może zapoczątkować pracę nad słownikiem ideograficznym ogólnego języka A. Mickiewicza. Ponadto, korzystając z doświadczeń zdobytych podczas opracowywania przedmiotowego słownika, możliwe będzie stworzenie podobnych słowników ideograficznych języka innych pisarzy. Nie sposób pominąć także wartości użytko-

wej i poznawczej *Słownika tematycznego języka poematu Adama Mickiewicza „Pan Tadeusz”*. Słownik będzie służył nie tylko jako narzędzie naukowe do badania języka i cech artystycznych tego utworu, ale w ogóle języka poetyckiego jako fenomenu sztuki. Przyczyni się zarówno do głębszego rozumienia treści poematu, jak i w szerszym znaczeniu – do poznania obrazu świata poety.

Na uwagę zasługuje wykorzystanie słownika w celach edukacyjnych – w nauczaniu języka i literatury polskiej. Może być adresowany do uczniów, studentów filologii polskiej, badaczy twórczości A. Mickiewicza, ale i do wszystkich interesujących się literaturą i kulturą polską, nie wyłączając osób uczących się języka polskiego albo rosyjskiego jako obcego.

Резюме

Проект двуязычного (польско-русского): „Идеографического словаря языка поэмы А. Мицкевича «Пан Тадеуш»”

Творчество А. Мицкевича широко представлено в сети Интернет. Можно упомянуть такие проекты как „Mickiewicz w sieci”, публикации на сайте Wirtualna biblioteka literatury polskiej, также существуют образовательные и энциклопедические ресурсы, посвященные конкретно великой поэме: „Епока pana Tadeusza”, Miniencyklopedia „Pana Tadeusza”, intratext.com и др. Целью моего проекта будет создание в сети Интернет электронного лексикографического ресурса „Идеографический словарь языка поэмы А. Мицкевича *Пан Тадеуш*”, в котором будет представлена тематическая классификация лексики, встречающейся в поэме и ее переводах на русский язык. За основу берется классификация Халлига-Вартбурга с некоторыми модификациями.

Summary

Project of bilingual (Polish-Russian) „Ideographic dictionary of the language of the Mickiewicz’s poem «Pan Tadeusz»”

The literary heritage of Adam Mickiewicz is widely represented on the Internet. We can mention such projects as „Mickiewicz w sieci”, publications in Wirtualna biblioteka literatury polskiej. There are also educational and encyclopedic resources devoted specifically to the great poem: „Епока pana Tadeusza”, Miniencyklopedia „Pana Tadeusza”, intratext.com and others. The aim of my own project is to create the Internet lexicographical resource „Ideographic dictionary of language of Adam Mickiewicz’s poem *Pan Tadeusz*” in which thematic classification of the words that appears in the poem and its translations into Russian will be represented. The basis of the dictionary is the Hallig-Wartburg’s classification of concepts which was slightly modified.